

הירחון לספרות

עיתון קל

• חברה • ביקורת • תיאטרון • אמנות •

שנה כ"ב • גיליון 217 • אדר תשנ"ח • מרץ 1996 • 20 ש"ח

יהושע קנז

עמוס לויתן ונילי לוי על הספר
"מחזירי אהבות קודמות"
אסף ענברי על הסיפור
"בין לילה ובין שחר"

יפה ברלוביץ' על "לשמש" -
מסות על כליל סונטות של שאול
טשרניחובסקי

שירה וסיפורת
ביקורת ספרים
וכל המדורים הקבועים

"שמש הספרות העברית" על שולחן הדיונים הירטיאלי

יפה ברלוביץ

"לשמש" – מסות על כלי סונטות
לשאר טשרניחובסקי, מבוא
ועריכה: עמי לוי, סדרת אופקי
מחקר, הוצאת אוניברסיטת בר-אילן,
רמת-גן, 1996, עמ' 294

מסגרת העיון הספרותי, הולך ומתבסס לו בשנים האחרונות מערך ו'אנליטי' חדש שניתן לכנות אותו בשם "רב שית וירטואלי", כלומר, מתקיים כאן רב שית שמעולם לא התקיים בטבעיות, אבל במסגרת היערכות חדשה של ספר, בה מקבץ העורך מבחר מאמרים, מסות ומחקרים המתחייבים כולם ליצירת ספרותיות מסוימת – מתארגן "חדש" המציע "דינמיקה חדשה" של דיון, במלים אחרות, מאמרים פרשניים נפרדים, שמצא את פרסומם המודפן בכתב-עת זה או אחר, מצטרפים אלה למקרים ההולכים ומצטברים למעין משחק הדומה של הידברות סביב שולחן דיונים אחד: הידברות של השלטה או פיתוח, אבל גם הידברות של השתתף על או ויכוח נוקב. שהרי "הקולות הדוברים" שמתבקצים ובאים מתקופות שונות ומסאכנות שונות, מעלים מילא עמדות פרשניות מגוונות, פרי ייסומן והשלטתן על תפיסות עולם, תיאוריות ספרותיות ומתודות מחקר מאוחרות ומקדמות, שלא לדבר על מילון שרמיונלוגי משתנה. הוא שאמרנו "רב שית וירטואלי" היוצא בדיועד קשת רחבה של התייחסויות, לעיתים לא צפויים, של אינטראקציה מאלפת.

למערך ו'אנליטי' חדש זה הצטרפה גם סדרת "אופקי מחקר" (הוצאת אוניברסיטת בר-אילן), שפרסמה עד כה מספר דיונים כאלה שהוקדשו ל"מית' מדבר" לה"ג ביאליק, "שמת עינים" ו"מכות מצרים"

לנתן אלטרמן, ו"הזה העקוב למיטור" לש"י עגנון, רב-השיח האחרון, שיצא בעריכת צבי לוי, מוקדש לכליל-הסונטות "לשמש" לשאר טשרניחובסקי. "לשמש" התפרסם בניסן תרפ"א (1921), בכתב-העת 'השילוח' בעריכתו של יוסף קלוזנר, וקלוזנר הוא גם הראשון שפונה נפעם ונרגש לבדוק כליל זה לראשונה: "זה כתמישה חודשים כבר מיום שנפרסמו חמש-עשרה הסונטות... ועדיין הד צליליתן רן בנפשי, אלפי זכרונות העירו ועוררו בקרבי, וכל אחד מהם קורא אלי באלפי קולות: 'לשמש...' – השיר היותר 'מאומן' בצורתו ובשלטנו והיותר עמוק בתוכנו שבכל שירי טשרניחובסקי; יתר על כן: שבכל השירה העברית מימי 'כתר מלכות' ועד היום, נתעלה בו המשורר העברי המדויק, שלא שיערם שירתו החרשה לעולם... משש הספרות העברית – שאול טשרניחובסקי" (שם, עמ' 13, 26-27).

ואכן, אם לשולחן הדיונים הירטואלי נבחרו מתוך עשרות פרסומים שנכתבו על "לשמש" – שנים-עשר מאמרים בלבד, מאמר של קלוזנר הוא הפותח. מקלוזנר ואילך נכבדים המאמרים על פני משטחי ומן של עשרות עשורים, כשכל עשור תורם את היצגיו מאז ועד ימינו: יוסף ליכטנבאום – שנות ה-40, ישיעיהו רבינוביץ ואברהם גרנסון – שנות ה-50, ברוך קרצוילי וצבי בלומברג – שנות ה-60, ומשם לשנות ה-70 ודב לנדא, צבי לוי והלל ברזל (ה-80 וטרכים שאנון וה-90 וראובן שוח וכו' ועוד יצמית).

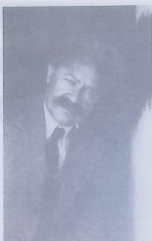
שיר רב-דורי ורב-שנים שיען זה, שבו כמובן ללמד אותנו על היצירה, על תכניה, מבניה התמימים, סוגתו ועשייתו הפואטית, אבל בראש ובראשונה יש בו כדי להחמיש, בפנינו אותה פנומנולוגיה של "מית' קריאה", שהרי כל אחד מבין שנים-עשר הקוראים

כאן מציע קריאה אחרת. "במספר הקוראים כן מספר המפרשים", קבע בוטנו המשורר הצרפתי פול ואלרי במסה שלו "הנפש והריקוד", וסי' יוהר (בספרו "לקרוא סיפור") מנסח זאת על דרך השאלה: "האם צריך להזכיר כי אין בעולם רק קורא אחד, ואין בעולם רק קריאה אחת, וכי גם סיפור אחד אי אפשר לקרוא פעמיים: בפעם הבאה הוא כבר אחר – כך שאין אף קריאה אחת שהיא הקריאה המיוחדת האחת והסופית".

ואכן קובץ זה העוסק ב"לשמש" וכמו הקבצים שקדמו ועסקי אף הם ביצירה אחת, הוא אילוטרציה דידקטית ואסתטית כאחת המסיבה להסביר הלכה למעשה, כי קריאה איננה פעילות פסיבית של "תגובה" ל"אפקט", כפי שמאבחן את וולפגנג אורד (בספרו "הקורא המשתתף"), אלא זו פעילות אקטיבית-יצירתית של כל קורא וקורא, או כפי שכותב את אירז בבריו שם: "השקט הספרותי עובר כך שהוא מפעיל את 'כישוריו' ומאפשר לנו ליצור-מחדש את העולם שאותו הוא מספר". כאן כמובן צריך לזכור כי כל קורא, היוצא מחדש את אותו עולם, יוצר אותו בהתאם לאישיותו-היא, תרבותו-הוא, השכלתו ורגישותו, או כפי שתבטטס בראון בארת: לפי "המיתולוגיה האישית" שלו.

כאמור, גם שנים עשר המאמרים לעיל, שהם שנים עשר מנגנונים עם אותו מקטע-שיר, מאשרים את הנחתה של מפגש עם הטקסט ("לשמש") יוצר מחדש את אותו עולם על פי נתוניו, השתמעויותיו, המיתולוגיות האישיות. לפיכך כל קריאה וקריאה היא לא רק שונה, אלא לא פעם גם מנוגדת, כפי שכותב צבי לוי, העורך: "יש בין המבקרים כאלה הרואים בכליל (הסונטות, ייב) בשורת נאולה... ויש המבקרים בבשרותו מעיקרה ומצאצאיו כן דווקא מוכוה ואובדן דרך... יש

צצנה ככתר לנו"י" (כפי שמסכם הלל ברזל, שם, עמ' 1154). מאידך, חתירה פואטית נועזת זו לשלמות, לא פגע גם שמעירה את עצמה, כאשר בארלוציז של המשרד לענות על תביעותיו המהירות, נוצר חיכוך או מתח בין התוכן לצורה, כשהתוצאה היא תפירת של קטעים אניגמטיים, רמוניים, מעורפלים (ראובן שהם מכנה אותם בשם "אזורים בעלי יא' מסוימות", שם עמ' 190). למותר לציין כי כל אחד מהמבקרים או החוקרים, הלוחק חלק מכוב שולחן הדיונים הוירטואלי מגיב ל"מעידות" מפוארות אלה, כשהוא מנסה למלא את פצעי ה"אזורים" הבעייתיים בתפרונים מלוטשים של "סקסט מוסק" שילו (וכשמו של ספרי, "הסקסט המוסק", המגיד כך את טווח האפשרויות ההשמעות ממוטש של הסקסט הראשון, המקורי, ריבויים וריבועים של "סקסטס" מוספים" אלה רק מעשירים את הסקסט ההשריחובסקאי, וחושפים שוב ושוב את הדיאלקטיקה המרתקת הטמונה בו. הספר מיועד לתלמידים הנפגשים ביצירה זו בלימודיהם בבית הספר התיכון, לסטודנטים המתחשים חומר מתאים לעבודות תרגיל או סמינריון, ולמורים המבקשים להשלים ולרחיב את ידיעותיהם בנושא. אני הייתי ממליצה עליו בפני כל חובב ספרות המבקש להצטרף לרב שיה בלתי נזלה זה, שהרי כפי שניסיתי להראות לעיל, הקריאה ביצירה זו לא ניתנת למיצוי, וההומנציאל להשתמעויות נוספות נשאר חמדי פתוח.

סגור טשרניחובסקי צילום אלמיר ברגמיי

אחד, מתחרים שלה ראשונה בשנה (א' ב') כאשר השורה האחרונה של הבית השלישי מתחרת בשורה האחרונה של הבית הרביעי. לא הייתי מפרשת את כל מערכת החריקים המהמירה הזאת, לולא ביקשתי להטעים, ולו קצה-קצתם, מהקשיים הסכניים שהעטים עליו טשרניחובסקי בחתימתו "להתמנות מלאה של אידאה וביטוי בתבנית הראויה

המבחינים במתחים שבין מיתיה חובית וספקות שליליים, שבהם מתייחד מבנהו הסמנטי של הכליל ומדגישים אותם... ויש המונים בו קודם כל שלמות של היגש אסתטי-דאגרי, הניתן, מעצם טיבו הוואגרי, מבנה של שאלות ותשובות... יש המגלים בו עצמות נישטאניות של דיוניסיות ואפולוניות... ויש הרואים בו התקדור של האיריון הנמקד את האלוקון... אף יש כאלה הרואים בפילות בעצם הוואג, בשילוב של כליל סונטות ושל פואמה וסונטות... (שם, עמ' 110).

על כך יש להוסיף ולציין כי הסיבה שדירבנה כל השנים לשוב ולהעצמת עם יצירה זו, נעוצה לא רק ברצון של חוקר זה או אחר לממש סקסט מופתי של אחד מגדולי השירה שלנו, אלא ביוון שממנהו זה סקסט סגור מאוד, ואינו ניתן למרשנות חד משמעית. וכך מגיב אותו ביוני ערפלי בפתיחת דיונו בו: "שבחינות רבות ניתן לראות בכליל הסונטות 'לשמש' את כל לבם של שירת טשרניחובסקי... משום שהוא מעמד את היריון השירי הטלם ביותר של המשרד ויטמוש את המכלול המקיף ביותר מעדותיו השיריות - כלפי עצמו, כלפי העולם... ומשום שדורותיה הולגונים והסמיים של הפואטיקה של טשרניחובסקי הופתחו כאן במשחק שירי מתוחכם, שצינתי עמוקה והותלה אירוני משמשים בו 'ידי' באידי, 'היחיות זו הפקה אילי ל'לשמש' כוח משיכה מסוים ולקורא שאינו דורש כל מופלא מכוון, גם הופכת את היצירה לפקעת סמבוכת וקשה להתרה לפרשן או לחוקר" (שם, עמ' 217, 218).

ואכן אין ספק כי מלכתחילה יצאה יצירה זו להתמודד עם הבליי האפשרי הפואטי: יצירה שביקשה להטעין במכלול הסונטות הבנות א, ה, את תבניתה האירודיים והקוריים של ההיסטוריה האנושית, ההיורית, והאישית-ביוגרפית של המשרד תוך שני ושות גותי ביקורתי עם הרוחני-הליניניזי מהד ובביליני-החמרי מאידך. לא כל שכן, ביקשה יצירה זו להתחבט גם במבנה ארכיטקטוני חובעני ומורכב, ודיננו חמש-עשרה סונטות שארבע-עשרה מהן מתחברות זו לזו, כאשר השורה האחרונה של סונטה אחת היא השורה הפותחת של הסונטה הבאה, ולבסוף הסונטה החמש-עשרה, האחרונה, היא קט של כל אותן שורות סגורות ופחותות, סיבוכ מטיט למכלול כולו. ואם לא יד במבנה בין-סונטי נוקשה זה, באים כללים נוקשים נוספים, עיטם מתמודדת כל סונטה וסונטה באופן עצמאי: הדיננו, על כל סונטה לבנה 14 שורות המתחלקות ל-4 בתים: 4 בתים הבתים הראשונים בני ארבע שורות מתחרים בחריה קפדנית של שורה ראשונה בריבועית (א' ד') ושורה שניה בשלישית (ב' ג') ואילו שני הבתים האחרונים, בני שלוש שורות כל

יאייר אלדן

ספירה לאחר

מרסוס ראשון

עד שלושים יום תחל הספירה שלנו. הצבירה שלנו תחל להשקות לעדרים להקלי את המליקה המבדדת להוריד את הפה בקבוצת התשפוח במעשה האקבה, לתפוס מקטס הסקירות בין קצוות השנים לשנה, לנגוס בעמידה הלילית ליד המפכירה האלקטרונית, ותתקפר בסופו של דבר, לנציב קלה.

אכל כשירדש ממני לעשות מעשה אני

מכין את עצמי לא נותן לנחף להעטסק בקצעה עם דגני בקר מריים - ינודף מזה ריח של מות" הקריד את זה בתריפות הבתור עם משקבת תלילים בהתקפקה מתתגלגלת לאורך מיי מעינת וורקת כאלו אי אקד לא מנקה אתריה, והיא מעאזה בי הרבה בציות, אני נרפה אני מפתח מתהבוב של המורה אכל כשירדש ממני לעשות מעשה אני.